

"Škvorčeva razmišljanja o ateizmu"

Grgić, Ana

Source / Izvornik: **Filozofsko-teološki i pastoralni doprinosi biskupa Mije Škvorca, 2020, 219 - 234**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Accepted version / Završna verzija rukopisa prihvaćena za objavljivanje (postprint)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:964417>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

ANA GRGIĆ

Škvorčeva razmišljanja o ateizmu

Sažetak

U ovom radu raspravljam o Škvorčevim razmišljanjima o ateizmu kako su prikazana u njegovim objavljenim i neobjavljenim spisima. Najvažniji objavljeni izvor njegova je knjiga *Vjera i nevjera* iz 1982., a među najvažnije neobjavljene spise spadaju rukopisi *Pred 'portalom' ateizma*, *Suvremeni ateizam*, *Vjera i nevjera* i *Nevjera u modernoj misli*. U svojim refleksijama o ateizmu Škvorc ističe potrebu razumijevanja njegovih socioloških i psiholoških motiva, kao što su raspadanje tradicionalnih obitelji, život u gradu, kao i nedostatak mogućnosti za duboko razmišljanje i razvijanje vlastitih misli i stavova. No glavni su izvori ateizma pogrešno razumijevanje svijeta i čovjekova nespremnost da slijedi vodstvo onoga transcendentnoga. U krajnjoj liniji, trebali bismo biti otvoreni za dijalog s ateistima, imajući na umu da je zajedničko tlo za dijalog pojedinačno ljudsko biće.

Ključne riječi: ateizam; čovjek; egzistencijalizam; marksizam; nevjera; Škvorc; transcendentno; vjera

Uvod

Zbornik radova *Biskup Mijo Škvorc: Teolog, filozof, govornik, književnik* sa simpozija povodom 90. obljetnice rođenja i 20. obljetnice smrti biskupa, teologa, filozofa, govornika i književnika Mije Škvorca donosi iznimno mnogo zanimljivih pojedinosti iz njegova života i djelovanja.

* Ana Grgić, mag. phil., mag. comm. Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Jordanovac 110, 10000 Zagreb. E-adresa: a.grgic@fftz.unizg.hr

U svojem prilogu pod naslovom *Filozofska ostavština Mije Škvorca* Anto Mišić kaže: »U spisima p. Škvorca više se puta ponavlja govor o ateizmu, primjerice: — *Pred 'portalom'* ili u studiji *Koncil i suvremeni ateizam*. [...] Većina, u rukopisu sačuvanih, tekstova bili su priprema za pisanje Škvorčeve objavljene knjige *Vjera i nevjera*. Bilo bi zanimljivo usporediti te tekstove o ateizmu i onome što je kasnije objavljeno u njegovim knjigama i člancima, ali to prelazi okvire ovoga prikaza« (Mišić, 2010, 209).

Takvo bi istraživanje prelazilo okvire ovoga rada. Ipak, na dio postavljene zadaće može se odgovoriti, a da se pritom dade i osvrt na Škvorčevo razumijevanje fenomena ateizma. Stoga u ovom radu iznosim okosnicu Škvorčevih razmišljanja o ateizmu, koristeći se njegovim objavljenim i neobjavljenim spisima. Što se tiče objavljenih spisa, glavni je izvor Škvorčevo kapitalno djelo *Vjera i nevjera* na sedam stotina stranica (Škvorc, 1982). Rasprava u knjizi podijeljena je na dva dijela. Prvi dio odnosi se na značenje, opseg i vrijednost vjere i religije, a drugi se dio odnosi na nevjeru i njezino značenje, nastanak i razmjer njezinih posljedica, ali i strategije odnošenja prema njoj.¹ Uz to, navodim Škvorčeva razmišljanja iznesena u poznatom dijalogu s Brankom Bošnjakom objavljenom u knjizi *Marksist i kršćanin* (Bošnjak i Škvorc, 1969).² Riječ je o dijalogu što su ga Bošnjak i Škvorc ispred 2.500 slušatelja vodili te godine na Studentskoj tribini u Zagrebu. Povod njihova razgovora bila je Bošnjakova knjiga *Filozofija i kršćanstvo* (Bošnjak, 1966), a tema dijaloga bila je čovjek, odnosno različita poimanja čovjeka. Sukus njihove rasprave glasi iz Bošnjakove perspektive ovako: »mi ćemo svoj smisao naći. To je nužno. I ja kažem da je smisao taj da se razvija logos, da se razvija humanitet, da čovjek bude čovjeku čovjek. Ono što je rekao već Seneka, da je čovjek čovjeku — res sacra — sveta stvar« (Bošnjak i Škvorc, 1969, 101). Srž dijaloga iz Škvorčeve perspektive glasi pak ovako: »Za nas je čovjek u sebi dogledan, paskalovski nezamjenjiv čovjek. Čovjek, svaki čovjek, velimo mi, i onaj naoko neuspjeli zametak, i prerano umrli, i tragično nenadano pokošen, i neizlječivo bolestan,

1 Postoje četiri dijaloške strategije evangelizacije ateista: adaptacija, sukobljavanje, integracija i dvostruka konverzija. P. Škvorc sve ih spominje, no one su možda spretnije sročene u *New Catholic Encyclopedia* (Carson i Cerrito, 2003, s. v. Atheism). On se doduše opredjeljuje za integraciju, koju bjelodano zastupa i naznačuje u tekstu *Pred "portalom" ateizma*.

2 Za pregledni prikaz toga dijaloga usp. Gunjević, 2008.

i lud čovjek, pred našim očima i u analizi jednog teiste, biće je koje nezaustavno mora imati svoj smisao i opravdanje. [...] Čovjek je u sebi ključar svoje tajne, vladar prostora svoje slobode, gospodar svojih odluka, svoj osobni prostor za misao, za odgovornost i za sreću. U sebi je čovjek srce, toplo središte, nosilac bitka, opterećen najzvjezdanim i najsunčanijom željom da ljubi, da bude ljubljen, da živi i da bude vječan» (Bošnjak i Škvorc, 1969, 25–27).

Uz te dvije objavljene knjige, služim se i objavljenim člancima. Od objavljenih članaka osobito treba istaknuti *Koncil i suvremeni ateizam* (Škvorc, 1966a) te *Geneza velikih ateista: I. Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844–1900)* (Škvorc, 1966b) i *Geneza velikih ateista: Jean-Paul Sartre* (Škvorc, 1967). U članku *Koncil i suvremeni ateizam* Škvorc izdvaja smjernice Drugoga vatikanskoga sabora za interpretaciju ateizma, u kojem se ateizam opisuje kao teška muka za svaku osobnost i njezino dostojanstvo, a osobito se osvrće na njegova dva najrazornija oblika, marksistički i egzistencijalistički. U članku *Geneza velikih ateista* nastoji, opisujući Sartreov život, detektirati motive za početak nevjere kako bi se približio objašnjenju fenomena ateizma.

Što se tiče neobjavljenih spisa, osobito su važni sljedeći tekstovi: *Pred "portalom" ateizma*, *Suvremeni ateizam*, *Vjera i nevjera* te *Nevjera u modernoj misli*. Podrobnije razmatram dva spisa: *Pred "portalom" ateizma* i *Suvremeni ateizam*. Zasad valja istaknuti da je neobjavljeni spis *Vjera i nevjera* strojopisni tekst koji broji pedeset i jednu stranicu na kojima je tematski i shematski (ponekad i rukom pisana) strukturirana nakana za uređivanjem knjige istoga naslova, sa Škvorčevim komentarima i podsjetnicima na red izlaganja misli u objavljenom djelu istoga naslova. *Nevjera u modernoj misli* strojopisni je tekst na četiri stranice, koji nevjeru opisuje kao fenomen, problem i prijetnju, koja je poprimila svojstvo posvudašnjosti pa ju tako nalazimo u više njezinih izričaja — umjetničkom, književnom, sociološkom, filozofskom. No, ipak ju, kako kaže Škvorc, možemo kanalizirati. To vrijedi barem za onu glavnu nevjeru koja bode u oči, pa ju stoga treba razdijeliti na tri tipa: nevjeru pozitivizma i liberalizma, nevjeru marksizma i socijalizma te nevjeru egzistencijalizma i ostalih nezadovoljnika. Tu podjelu nevjere zastupa i u kapitalnom djelu *Vjera i nevjera*, iako u pogledu razloga koji navode na nju ide mnogo, povijesno, dalje.

1. Pred “portalom” ateizma i Suvremeni ateizam

Svi spomenuti neobjavljeni spisi čuvaju se u arhivu Hrvatske pokrajine Družbe Isusove, u zgradi biblioteke, na Jordanovcu 110. Sačuvana intelektualna pisana ostavština p. Škvorca u tom arhivu sastoji se od 22 arhivske kutije, iz kojih je izdvojena filozofska ostavština, koja nije sustavno sređena i obilježena (Mišić, 2010, 203). Izdvojeni tekstovi *Pred “portalom” ateizma i Suvremeni ateizam* od velike su koristi za razumijevanje sadržaja, ali također načina pisanja i same strukture kapitalnoga djela *Vjera i nevjera*. Štoviše, oba teksta ukazuju na potrebu i kontekst koji su ponukali p. Škvorca da prione na tako složen posao kao što je otkrivanje motiva ateizma, koji je bjelodano prezentan u ovim mislima: »Svijet je u posljednja četiri vijeka postao pravi sajam bezbožnosti. U raskršćanjenoj sredini, koju presijecamo, lakše je kadikad susresti nevjernika nego vjernika. Istina je riječ, da se još nikad nisu nevjernici bavili toliko Bogom, a vjernici nevjerom kao danas« (Škvorc, 1966a, 231).

Na tekstove *Pred “portalom” ateizma i Suvremeni ateizam* možemo gledati kao na dijelove jedne cjeline. Ti tekstovi zajedno broje trinaest strojopisnih stranica i djelomično su paginirani. Pretpostavljam da ih je Škvorc napisao odmah nakon što je objavljen prvi svezak knjige *L'ateismo contemporaneo*, opsežno djelo u četiri sveska i ukupno tri tisuće i dvjesto stranica.³ Tu pretpostavku temeljim na opasci koju očito prenosi od glavnoga urednika te, kako ju naziva, »enciklopedije o ateizmu« Giulija Girardija i koju ostavlja na kraju osvrta: »Upozoravam, da djelo što ga kanimo prikazati u nekoliko nastavaka, nosi naslov ‘L’Ateismo contemporaneo’ — Suvremeni ateizam. I svezak se naručuje kod Società Editrice Internazionale, Torino — uz cijenu od 10.000 lira. Salezijanci će u suradnji s drugim redovnicima, svećenicima i svjetovnjacima (sve-

3 Riječ je o četiri sveska koja je u razdoblju od 1967. do 1969. objavilo Salezijansko papirsko sveučilište u Rimu i Società Editrice Internazionale u Torinu. Prvi svezak obrađuje ateizam kao sociološki problem, potom ateizam kao psihološki problem, zatim ateizam u odnosu prema znanosti, ali i sučelice povijesti religija, te ateizam u umjetnosti, zatim borbeni ateizam i pedagogiju ateizma. Od velike je važnosti nabrojati barem neke teme koje su obrađene u tim svescima jer Škvorc sličnim poretkom iznosi svoje misli o ateizmu u knjizi *Vjera i nevjera*. Stoga se ta zamjedba odnosi i na sadržaj preostala tri sveska, čije naslove tema on ili obrađuje sličnim poretkom ili ih spominje nešto drukčijim redoslijedom i ponešto izmijenjenim pojmovljem.

ga 99 suradnika) izdati još tri sveska ove enciklopedije o ateizmu. Mi ćemo vas i o tome pravovremeno obavijestiti» (Škvorc, *Pred "portalom" ateizma*, str. 3).

S obzirom na podatak o izdavaču, cijeni i statusu ostalih svezaka, razložno je pretpostaviti da je taj osvrt napisao nakon objavljivanja prvoga sveska, dakle nakon 1967. godine. Drugim riječima, potreba za razmatranjem ateizma uslijedila je nakon službenoga stava prema ateizmu, koji je utvrđen Drugim vatikanskim saborom, što dodatno potvrđuje i činjenica da je p. Škvorc bio član Rimske komisije za dijalog s nevjernicima.

Smatram da bi se tekstovi *Pred "portalom" ateizma* i *Suvremeni ateizam* trebali čitati zajedno i tematski združiti, i to iz tri razloga. Prvi je razlog taj što stranice nisu paginirane ili su djelomično paginirane, a oba teksta tematiziraju isto djelo: *Lateismo contemporaneo*. Drugi je razlog taj što postoji tekst koji ih povezuje, a koji nalazimo objavljenoga u knjizi *Vjera i nevjera*, u većem ili manjem opsegu. Smatram da taj povezujući tekst možemo pripojiti tekstu *Pred "portalom" ateizma* zbog rukom pisane zabilješke koja nameće redosljed čitanja teksta i iz koje proizlazi da *Pred "portalom" ateizma* ima sveukupno devet stranica. Ta rukom zabilježena opaska glasi: »Slijedi: sociološko tlo ateizma« Tekst koji bi odgovarao tomu naslovu glasi *Socijalno "tlo" ateizma*, u kojem se mogu iščitati i psihološki motivi nevjere. I upravo taj tekst predstavlja maločas spomenutu sponu između spisa *Pred "portalom" ateizma* i *Suvremeni ateizam*. On se također čuva u arhivu Hrvatske pokrajine Družbe Isusove, u zgradi biblioteke.⁴ *Socijalno "tlo" ateizma* čini se razložnim smatrati nastavkom teksta *Pred "portalom" ateizma*, što zbog same te opaske, a što zbog logičkoga slijeda sadržaja. Treći razlog zbog kojega bi se tekstovi *Pred "portalom" ateizma* i *Suvremeni ateizam* trebali shvaćati kao dijelovi jedne cjeline taj je što *Suvremeni ateizam* započinje sličnim, ali ponešto zanimljivijim podacima o uredništvu »enciklopedije o ateizmu« kojima *Pred "portalom" ateizma* završava, a iz kojih je jasno da je taj tekst nastao nakon što je objavljen i posljednji svezak *Lateismo contemporaneo*, dakle nakon 1969. godine: »Neke misli o djelu 'L'Ateismo contemporaneo', enciklopediji o ateizmu, koju je izdala na svijet u četiri sveska Salezijanska univerza u Rimu. Stoga nikakvo čudo, da su u glavnom uredništvu

4 Taj je tekst istovjetan poglavlju *Obrazlaganje nevjere* u knjizi *Vjera i nevjera*.

bili dosta brojni salezijanci. Na čelu — p. Giulio Girardi, koji je kasnije pao u nemilost... Djelo je izdano u četiri golemo sveska, s preko 3200 strana, ovećeg — enciklopedijskog formata. U izradi je sudjelovalo 99 suradnika. Kad se pregledaju imena, čovjek ostaje pod prvim dojmom, da takvi suradnici ne mogu dati loše priloge. Možemo reći da je glavnina suradnika s teološkog i sociološkog područja. Ima i psihologa, i strogih znanstvenika, filozofa i povjesničara. Ima suradnika iz raznih zemalja i naroda, raznih kvalifikacija i dobi, iz raznih zvanja — dakako da je većina svećenika i redovnika. Jasno da su mnogi profesori, ali ima i neprofesora, koji ipak znače stručnost na pojedinim područjima. Ovdje ne treba navoditi imena, možda će pokoje nadoći [...] dok budemo prikazivali glavne linije djela» (Škvorc, *Suvremeni ateizam*, str. 1).

Suvremeni ateizam ima sveukupno četiri stranice koje su djelomično paginirane. Prve dvije napisane su bez oznake broja stranice, a zadnje su dvije numerirane tako što je u gornjem desnom kutu stranice, u potpunosti izdvojeno od teksta, zapisano: »Suvremeni ateizam 3.« i »Suvremeni ateizam 4.«. To bi dakle bila djelomična paginacija, iako, gledamo li tekstove kao dijelove jedne cjeline, možemo zaključiti da ta cjelina uglavnom nije paginirana. Sadržaj teksta *Suvremeni ateizam* sastoji se od tematske razdiobe svezaka "enciklopedije o ateizmu" (prvi svezak: ateizam kao sociološki problem, ateizam kao psihološki problem, ateizam u odnosu prema znanosti, ateizam sučelice povijesti religija, ateizam u umjetnosti, borbeni ateizam, pedagogija ateizma; drugi svezak: povijesna geneza suvremenog ateizma, ateizam i razni idealizmi, ateizam i marksizam, ateizam i vitalizam, ateizam i egzistencijalizam, ateizam i fenomenologija, ateizam i historicizam, ateizam i naturalizam, ateizam i strukturalizam; treći svezak: ateizam i problem spoznaje o Bogu, ateizam i problem povijesti, ateizam i problem zla, ateizam i problem vrijednosti, četvrti svezak: ateizam kao teološki problem) (Škvorc, *Suvremeni ateizam*, str. 2) i Škvorčevih primjedbi, kao što je primjerice sljedeća: »Nije dovoljno zorno naznačena ateistička propaganda, napose u posljednje vrijeme, kad se sve obilnije služi svim mogućim sredstvima društvenog priopćavanja /štampa, radio, TV, zabave/. Uz to bi čovjek koji želi doznati što potpunije sve o ateizmu, želio pročitati daleko više podrobnosti ili barem značajnije naznake iz života pojedinih velikih ateista« (Škvorc, *Suvremeni ateizam*, str. 4).

Sadržaj teksta *Pred "portalom" ateizma* može se razložiti u tri ključne točke, od kojih se prva odnosi na (Girardijevo) shvaćanje ateizma kao pokreta mase, a ne fenomena elite, pri čemu manifest toga pokreta uključuje nijekanje Božje egzistencije ili proklamiranje Božje smrti ili bilo kakve mogućnosti da spoznamo Boga, odnosno proglašavanja Božje nemogućnosti. Druga se odnosi na isticanje dvaju različitih stavova prema Božjoj smrti ili nemogućnosti. Jedan je teorijski ili spekulativni ateistički stav, koji se svodi na borbu oko pojma i stvarnosti Boga. Teorijski ateist pritom misli na Boga kako bi ga nijekao i isključio iz vlastita života i time pojačao svoju vezanost uz vrijednosti koje su zauzele mjesto Boga. Drugi je praktični ateistički stav, koji se svodi na čovjekovu nebrigu za samoga sebe, odnosno na život bez Boga, bez Božje prisutnosti ili odsutnosti i sukladno tomu bez dublje ozbiljnosti. Treća se odnosi na isticanje tereta odgovornosti za nastanak ateizma: Girardi smatra da je ateizam nastao i raste na napuštenom i sve napuštenijem religioznom tlu, a Škvorc ističe kako to nije jedini izvor ateizma, zbog čega se i upušta u otkrivanje njegovih motiva. Ono započinje detektiranjem psiholoških i socioloških opravdanja ateizma, koje i navodi u nastavku — *Socijalno "tlo" ateizma*.

Iz svega toga slijedi da imamo dva teksta. Jedan se odnosi na uvod knjige *L'ateismo contemporaneo*, odnosno na Škvorčev osvrt na uvod — to je tekst *Pred "portalom" ateizma* (koji nastavlja dalje sa sociološkim i psihološkim motivima nevjere u poglavlju *Socijalno "tlo" ateizma*). Taj je osvrt na uvod napisan, po pretpostavci koju sam potkrijepila citatom, nakon 1967., kada je objavljen prvi svezak *L'ateismo contemporaneo*. Drugi tekst odnosi se na sadržaj svih svezaka knjige *L'ateismo contemporaneo* — to je *Suvremeni ateizam*, i prema njegovu sadržaju očito je da ga treba smatrati nastavkom teksta *Pred "portalom" ateizma*.

2. Psihološki i sociološki motivi ateizma

Uz Girardijeve misli o ateizmu i različitim ateističkim stavovima, u svojem prikazu uvoda Škvorc ističe i neke njegove propuste prilikom objašnjavanja fenomena ateizma. Jedan je od propusta i nenavodenje psiholoških i socioloških opravdanja ateizma, a taj propust u knjizi *Vjera*

i nevjera ispravlja osvrćući se upravo na te motive. Neki su od socioloških motiva raspadanje tradicionalnih obitelji, život u gradu i prebrzi ritam života, koji ne dopušta predah za duboko razmišljanje. Nadalje, tu je i nagla izobrazba, ali i distribucija materijala koji dopuštaju mnogo dopadljivih ideja, kao i moderna sredstva za razonodu, koja zapravo zamjenjuju prostor za razvijanje vlastitih stavova (Škvorc, 1982, 349–352). Od psiholoških motiva spominje nedostatak religioznoga iskustva, koje se može nadomjestiti zaljubljuvanjem u vlastita postignuća ili preusmjeravanjem povjerenja u ljude i novac, nerazumijevanjem svetoga “inventara” i poistovjećivanjem svetoga s magijskim, te naposljetku uvjerenjem da je Bog prijetnja ljudskoj veličini i slobodi (Škvorc, 1982, 352–354). No nijedan od tih motiva nije, prema Škvorcu, onaj glavni motiv koji nekoga pokreće da ostane i postane ateist. Svi navedeni motivi samo sudjeluju u krajnjem odabiru ili odgovoru — biti vjernik ili biti nevjernik, ili kako kaže — biti pripadnik ili biti buntovnik (Škvorc, 1982, 489). No, ono što prethodi odgovoru, a što se čini nedovoljno naglašenim, pitanje je: Koje je ono pravo pitanje na koje dajemo ključan odgovor? P. Škvorc kaže sljedeće: »Stalno u nama kopka pitanje: jesam li u svemiru prokleta sam? Ne mislim ‘sam bez ljudi’, sam bez ovozemne pratnje, nego sam u perspektivi onostranog, posmrtnog, drugog svijeta? Ili se može susresti Netko i nakon odlaska, na drugoj obali? Spoznajem li Nekoga iznad sebe i u sebi? [...] Raspoznajem li, osim vidljivog svijeta, još Nekoga preko toga svijeta? Javlja li se Netko sasvim izričito, kao što progovara srce srcu? [...] I vjernici i nevjernici čuju ista pitanja. Odgovori na njih, na žalost, nisu isti« (Škvorc, 1982, 487).

Motiv pitanja, kao i želja za odgovorom onaj je motiv koji svi dijelimo, bili vjernici ili nevjernici. Ono po čemu se razlikujemo vrsta je odgovora koji dajemo. Tim se motivom, motivom pitanja i odgovora, možemo približiti objašnjenju fenomena ateizma. »U duši pronalazimo i onaj posljednji, valjda najzanimljiviji susret s Bogom — to je susret u savjesti. Nitko nije mogao iščupati taj fenomen, nitko ga nije mogao sasvim iskviriti. Kad–tad javlja se, kao ranjeno srce, i traži opravdanje. Taj životni plan dobrote, obrana pred zloćom, taj glas prije i poslije djela, ta opcija i korekcija, taj poziv i opomena, taj čuvar najvećega blaga naše riznice, Božje slike u nama, božanskih crta istine, pravde, dobrote i ljubavi u nama — to je savjest. [...] Savjest je posljednje utočište Boga

u svijetu, koji niječe Boga. [...] Tu se stvara ili pobuna ili savezništvo. Postajemo ili buntovnici ili pripadnici. Čim smo u sebi, odmah smo s Bogom. [...] Ljudi bez ikakve vjere ujedno [su] i bez ikakve obrane: pred savješću se kapitulira, ili čovjek mora za sebe reći — da je bez savjesti. To je za čovjeka najveća osuda« (Škvorc, 1982, 489).

U osnovi je dakle riječ o primanju kreposti koja čovjeka u životu vodi i opravdava mu postupke — ili pak o odmaku od nje. U slučaju odmaka od vjere dobivamo, kako ga Škvorc naziva, destiliranoga čovjeka — čovjeka bez Božjih tragova ili čovjeka zatrovane duše. »Duša se može doista zatrovati kao i pluća. Njezin rad kao i rad srca može prestati. Čovjek može umrijeti prije vidljive kliničke smrti — smrću duše. [...] Može jednostavno doživjeti unutrašnje samoubojstvo, unutrašnje dezertiranje. Može bježati od svega što uozbiljuje, što ga preispituje, što ga dovodi do njega samoga« (Škvorc, 1982, 492).

Stoga pitanje potrage za motivima koji pokreću pojedinca da postane i ostane ateist možemo preformulirati u jednostavnije pitanje: Zašto čovjek bježi? Rekli smo da je ateistički odgovor u osnovi odmak ili njeznanje postojanja nekoga osim ovoga vidljivoga svijeta. Ali zašto je tomu tako, zašto ateist »Bogu vraća ulaznicu za raj« (Škvorc, 1982, 492)? Zato što se usredotočuje na vidljivi, vanjski svijet, u kojem sagledava patnju i zlo. Sukladno tomu, ili će Boga zanijekati ili će ga učiniti odgovornim za sve nedaće. Ako ga učini odgovornim, onda Bog nije ni svemoguć ni dobar. Ako ga niječe, napokon će se osloboditi pomoćne hipoteze za tumačenjem svijeta, koja je ionako, iz te perspektive, bila nedokazivi višak. Ali će i zagovarati nešto čega još nema — naime, čovjeka bez transcendencije. »Ateizam i sam živi od neke transcendencije, od transcendiranja bez prave transcendencije. I on želi nešto drugo no što već jest. Tuče se za nešto čega još nema« (Škvorc, 1982, 359).

I što zatim? Zatim čovjek ostaje sam. Ali pronalazi svoju skupinu istomišljenika. »Najstrašnji čovjekov izbor je on sam. Sam umjesto Boga. Kad se naša sloboda odluči za to, onda prestaje dijalog s Bogom« (Škvorc, 1982, 495). U toj samoći, najprije pojedinačnoj pa skupnoj, nevjernik se bori za čovjeka bez Boga, za sve ono što je čovjeku važno, ali i za ono što se nalazi pred njim samim. U knjizi *Vjera i nevjera* p. Škvorc opisuje nevjernika kao nekoga tko smatra da svoj život, profesionalno djelovanje i obiteljske probleme može riješiti bez Boga. De-

stilirani čovjek ismijava misterij Boga, miješa vjeru i religiju. Pritom religiju smatra preostatom djetinjega života, a Bogu daje ulogu osiguravajućega društva koje daje odgovor nakon molitve ili pak, u nešto boljem slučaju, ako već mora biti dio znanstvenoga opisa svijeta, neka bude kao predmet znanosti takav da je dokaziv, iskustven i podoban za fotografiranje ili računalno mjerenje. Prema destiliranom čovjeku, pojam Boga vezan je uz osjećaj tuge i tragedije, jer kada smo sretni, tada ga se i ne sjetimo. Sve što destiliranom čovjeku treba ovaj je svijet pred njim, koji se može uljepšati imetkom, društvom i zakonima. Ono što je pred njim vrijedno je. Vrijednosti su, u takvom slučaju, vezane uza svijet, trajnost svijeta i perspektivu čovjeka. Vrijednost je u ljudskoj naravi, u čovjekovu radu i zalaganju. Iz svega toga proizlazi da se čovjek, točnije destilirani čovjek, uopće ne bi trebao zamarati Bogom, jer se može organizirati i bez njega.

3. *Glavni motivi ateizma*

Koji su to glavni razlozi zbog kojih netko izabire ateizam? To su, prema Škvorcu, oholost ili zatvorenost kao oprjeka otvorenosti pameti, volje i srca prema Bogu, kao i krivo tumačenje prvotnoga ili općega uzroka. Čini se da oba ta razloga imaju svoje počelo u krivom tumačenju materije, jer se tom početnom omaškom ljudski razum prepustio samomu sebi, a »kada ljudski razum, u palom čovjeku, bude prepušten sam sebi, završit će u nevjeri« (Newman prema Škvorc, 1982, 471). Stoga je važno postaviti pitanje od kada počinje tradicija bez Boga. Škvorc ističe kako su u novije vrijeme vođe ateizma francuski prosvjetitelji, njemački materijalisti i ateistički humanisti, a vrhunci su planine nevjere Nietzsche, Marx, Freud, Lenjin i Russell. No, odakle oni crpe ideje? U objašnjenju početaka nevjere vraća se na materijalizam kako bi pokazao da je antičko doba nejasno razlikovalo materiju i duh te time otvorilo vrata interpretacijama materijalizma koji ne treba nikakva providnoga tutora. Ono što su te interpretacije nametnule dominantan je jezični inventar. Drugim riječima, stvorio se diskurs u kojem se za opis Boga rabe pojmovi iz metafizike — Bog kao “prvi uzrok”, Bog kao “nepokrenuti pokretač”, Bog kao “nužno biće” — čime se zapostavio

biblijski govor o Bogu. Dalje su se ideje samo nizale, tematskim, ali ne i kronološkim redom, prožete matematskim idealom i sličnim jezičnim konstrukcijama. Novije doba, u kojem ateizam skuplja žetvu, odnosi se na vrijeme od 16. do sredine 20. stoljeća. Tada je fokus stavljen na prirodu — materiju koja je vječno aktivna u proizvođenju svih promjena. U to je vrijeme stvaran novi svijet: »Novi svijet je kopernikanski izvrnuo obzor: Zemlja je postala prašak svemira, čovjek je postao nametnik planeta, sve je postalo relativizirano, čak i vrijeme, najjača konstanta starine. [...] A to je bio novi znak da počinje obrat mišljenja, nova povijest« (Škvorc, 1982, 359).

Jedina je stvarnost prirodnoga svijeta materija. Ona je apsolutna, samodostatna i vječna. Bog pritom ne spada u čovjekovo iskustvo, jer je materija jedino što postoji (Škvorc, 1982, 364).

Smisao čovjeka postaje služenje vlastitim razumom bez tuđega vodstva, jer razumska spoznaja jedina je spoznaja koja ima smisla. I taj se, novi, smisao čovjeka perpetuirao stoljećima, a svoje vrhunce doživljava s marksizmom i egzistencijalizmom. Marksizam p. Škvorc poistovjećuje s najvećom praksom nevjere u povijesti, jer na mjesto religije stavlja antropologiju, a na mjesto Boga stavlja otkrivenoga čovjeka. Ideje koje marksizam proklamira svode se na naglašavanje jedinoga pravoga bića koje postoji — bića čovjeka, koji svoju bit nalazi u djelovanju uma, srca i volje. Ono što čovjek smatra Bogom, to je njegova duša. A njegova duša mora biti usmjerena na rad i samostalne zemaljske vrijednosti. Egzistencijalizam kao, prema Škvorcu, najlogičniji ateizam svodi se na filozofiju mene prije nego filozofiju svijeta. Čovjek se razmatra kao samozanimljivost, samoodgovornost i samoupit, tematizirajući se kao stanje između onoga što osoba jest i što nije, ali što želi postati, a da pritom Boga u tom razmatranju nema. Kao predvodnika egzistencijalizma navodi Sartrea, kojemu više prostora udjeljuje u članku *Geneza velikih ateista*, gdje pokušava otkriti kako je Sartre postao nevjernikom, pa prenosi njegove misli: »Došao sam do nevjere ne time što bi se u meni tukle dogme, nego zbog ravnodušnosti mojih starijih« (Škvorc, 1967, 14). A prije toga kaže: »Djeca su uvijek istinita. Rastu kao opomena. [...] Pamte riječi starijih, bez naročita reda« (Škvorc, 1967, 10).

Ti citati na vrlo zanimljiv način upućuju na dva glavna motiva nevjere prema p. Škvorcu, a to su krivo tumačenje materije i zatvorenost

prema transcendentnomu, odnosno nedostatno tumačenje dogmi, što zbog ravnodušnosti starijih, što zbog nepotpunoga i iskrivljenoga upamćivanja toga tumačenja i posljedično tomu ovlašnoga prenošenja sadržaja. A temelj nevjere nalazi se blizu korijena vjere jer se ateizam ili nevjera uvijek definiraju u odnosu na ono što niječe. Stoga, ako je vjera »korijen i temelj svakog opravdanja, nevjera se mora naći negdje u blizini toga korijenja« (Škvorc, 1982, 544).

4. *Kako pristupiti ateistima?*

»Pastoralno treba zaključiti da je svaki ateist za sebe problem, kao i svaki vjernik za sebe. Ne može se postaviti neka uvjerljiva katedra koja će obraćati ateiste. Može se pronaći tu i tamo uvjerljiv način da ateiste dovedemo do dubljega promatranja samih sebe [...] Možda je potrebno poći na ishodište [...] Potrebno bi bilo zapaliti metafizičku vatru u srcu opstanka, jednostavno tražeći smisao. Želeći svemu dati prave obrise i značenje« (Škvorc, 1982, 551–552).

Gdje je ishodište o kojem tu govori Škvorc? Ishodište je u čovjeku, koji, ako biva prepušten sebi, riskira postati »razmaženo dijete [koje] nije žalosno, [nego] se dosađuje kao kralj« (Škvorc, 1967, 10). Ta dosada od prepuštenosti samomu sebi može uzrokovati nerazmjerne probleme i naposljetku ateizam, stvarni fenomen koji je narastao kao opomena onih dvaju uhranjenih motiva.

Kako zapaliti metafizičku vatru koja daje obrise i značenje? Dijalogom. No, budući da, kako Škvorc kaže u dijalogu s Bošnjakom, »oni koji ne poznaju Boga, ne mogu o čovjeku drukčije ni govoriti« (Bošnjak i Škvorc, 1969, 101) nego kao o u osnovi jedinom mogućem obliku egzistencije, postavlja se pitanje ima li ikakve osnove za dijalog između ateista i kršćanina. Osnove za dijalog ima, jer se, kako kaže u knjizi *Vjera i nevjera*, radi o nama. A pitanje o nama, napominje Škvorc, izvire iz čovjekovih vlastitih dubina kao vrisak, jer svjedoči o tom da se ljudi svrstavaju u kategorije kao vrste ugljena i štofa (Škvorc, 1982, 336–337). Čovječanstvo se podijelilo u kategorije, točnije u tri oprječne skupine u kojima nema nesvrstanih. Jedni vjeruju u Boga i time opravdavaju sami sebe, drugi u Njega ne vjeruju i opravdavaju se nevjerom, a treći

su ravnodušni i žive život bez nepotrebnih misli. A pitanje je koliko je njih u tim kategorijama još podkategoriziranih na hladne, mlake i neopredijeljene. Što je dakle osnova za dijalog ako smo toliko podijeljeni? Dijaloška je osnova zajednička tema, a ta je tema čovjek, i on mora doći u središte interesa, kako kaže Škvorc, prije cipela i bombona. Dijaloški materijal imamo, no pristupamo mu različito, zbog čega se čini da unatoč zajedničkoj temi češće dijelimo kamen dijaloškoga spoticanja (Škvorc, 1982, 338–339).

No, pitanje je kako ateistu otkriti ono dobro koje se u njemu nalazi ako je njegova nevjera u srži praznina. Ako je ateizam ili nevjera nijekanje opstojnosti i bilo kakve Božje spoznatljivosti, ali i svjesno i odlučno odvratanje od Boga i dubljih religijskih pitanja, kako bismo nevjernika mogli ponukati na metanoju ili ga obratiti strategijom prikazivanja vlastite egzistencijalne činjenice — vjere i religije koje su utkane u žile i živce, koje su utkane u dušu, koje su kroz pamet ušle u volju, kroz odluke u život i kroz uvjerenje u djelovanje? Ili jednostavnije sročeno, kako puninom protiv praznine? Odgovor do kojega dolazimo čitajući Škvorca mogao bi glasiti: polako i taktički, baš kako je *Vjera i nevjera* i pisana — najprije otkrivajući svijet vrijednosti, a potom naglašavajući problem spoznatljivosti vrijednosti ili odbacivanja tih vrijednosti. U svakom čovjeku postoji sjeme religiozne naravi, svojevrsan napor vlastita uma da nadide samoga sebe i pronade smisao. Budući da ishodište postoji, potrebno je, kako kaže Škvorc, »današnjem čovjeku, koga zamara svaka metafizika, a opaja sve brzopleto, slikovito, životno i razvojno — ponuditi 'objavu' i milost na njemu svojstven, dinamičan, sveobuhvatan, duboko ljudski doživljen način« (Škvorc, *Pred "portalom" ateizma*, str. 3).

Tu strategiju Škvorc navodi kao vlastitu opasku unutar osvrtu na Girardijev uvod, a u knjizi *Vjera i nevjera* ne spominje ju na tako bjelodan način. Iz Girardijeva uvoda preuzima podjelu na neke vrste ateizma o kojima govori u knjizi, ali ih ne razrađuje detaljno. Jedan je od mogućih razloga taj što preuzima glavna pitanja, kako Girardijeva uvoda tako i svezaka *L'ateismo contemporaneo*. Jedno od glavnih pitanja glasi: Je li ateizam jedna kontingentna eksplozija i nekakva moda ili je on opća planetarna pojava? Budući da ateizam smatra općom pojavom, tako problemu i pristupa — ne zamarajući se posebnim modifikacijama

pojavnosti (Škvorc, *Pred "portalom" ateizma*, str. 2). Drugi je mogući razlog taj što dosljedno upozorava na dva najrazornija oblika ateizma, i to također u spisima *Koncil i suvremeni ateizam* i *Suvremeni ateizam*.

U tim spisima, među raznim inačicama ateizma, prednost daje onomu što naziva egzistencijalističkim i marksističkim ateizmom, a u tekstu *Koncil i suvremeni ateizam* naziva ih sistematskim ateizmom. Marksistički je ateizam »najjači revolucionarni poznati val svjetske povijesti« (Škvorc, 1966a, 236), koji je ljudske misli i nade usmjerio na svakidašnje tlo, na rad i preokret. Cilj je bio čovjeka osloboditi njegove nesreće, naime osloboditi čovjeka od vjere i od podijeljenosti na dva svijeta — idealan i stvaran. Čovjeku treba vratiti njegova svojstva koja ima kao stanovnik stvarnoga svijeta, treba ga osvijestiti, ali ne samo teorijski, nego i praktično — najprije odstraniti religiju, pa ga socijalno i ekonomski osloboditi. Prema tom tipu ateizma, znanost je najbolja obrana nevjere — istina se stječe praksom, a praksom se ona mora i ovjerovati. Ono što se ne može ovjerovati nije istinito (Škvorc, 1966a, 237–239).

Drugi je tip ateizma koji opisuje egzistencijalistički. Egzistencijalistički ateizam ljudsku egzistenciju svodi na smrt, besmisao, neuspjeh i ništavilo. Škvorc uočava da Drugi vatikanski sabor želi obraniti čovjeka i »istrgnuti [ga] iz ruku ovih misaonih ubojica, koji [...] [su] izvikali smrt Boga u nama« (Škvorc, 1966a, 240). Posebice želi naglasiti dvije stvari. Prvo, da je ateizam najteža pojava našega vremena i da treba valjano istražiti njegove povijesne, socijalne i kulturne uzroke u širini ljudskoga razvoja, jer se jedino tako može upoznati rana i dijagnosticirati povijest infekcije kako bi se naposljetku pronašao i lijek. Drugo, treba odgovoriti tjeskobi i današnje ateiste rasteretiti, ili »dići s njih svu ovu pretešku i nesnosnu odgovornost za gubitak Boga u svijetu. [...] 'Otkriti u dušama ateista sakrivene uzroke zašto niječu Boga'« (Škvorc, 1966a, 244–245). Škvorčev tekst *Koncil i suvremeni ateizam* poziva na otkrivanje razloga ateizma i na plan svakodnevnice ljubavi, a toga se posla prihvatio u knjizi *Vjera i nevjera*. Svoju istraživačku nakanu objelodanio je riječima: »'Otkriti razloge ateizma' — kakav posao!« (Škvorc, 1966a, 245). Pa zapravo, složio bi se i p. Škvorc s ovim proizvoljnim ali poželjnim komentarom: nužan posao, jer se ipak nalazimo na istom putu i u istom svijetu u kojem se nekako moramo snaći. Kako kaže, »često [moramo] živjeti pod istim krovom, raditi isti posao, putovati istim ko-

losijekom« (Škvorc, 1966a, 231). Riječ je, kako je već napomenuo, o nama. Ali i o sljedećem: »da Netko nije sastavio tu zagonetku, mi ne bismo imali što odgonetavati. [...] Djela i situacije u nešto se utkvaju, nečemu služe, nekamo vode, nešto znače. Odakle im smisao u tom poretku ili neredu? Tko ih, napokon, čita i procjenjuje u cjelini? [...] Netko se može ovim pitanjima nasmijati i ostaviti ih po strani kao nerješiva, prema tome nezanimljiva. Čovjek je i u tome slobodan. Ali time nije manje odgovoran. [...] [Ionako se] sva pitanja napokon staču u ono prapočetno: Zašto se čovjek uopće pita?« (Škvorc, 1982, 360).

Zaključak

P. Škvorc ispunio je svoju istraživačku namjeru pronalaženjem motiva za nevjeru te sam, sukladno tomu, svoju zadaću, tematiziranje njegova razumijevanja fenomena ateizma, privela kraju. Ateizam je za Škvorca predmet dijaloga, ali i sam sugovornik shvaćen kao najozbiljniji partner u budućim danima. Kada ateizam razmatra kao predmet dijaloga, tada ga promatra u povijesnoj, društvenoj ili kulturnoj dimenziji, s cjelokupnim katalogom razloga za nj, pritom naglašavajući da je nužno promatrati ga od početka — od čovjeka koji uvijek traga za odgovorima, a započinje pitanjem: raspoznajem li, osim ovoga vidljivoga svijeta, još Nekoga preko toga svijeta, iznad sebe i u sebi? Ako je odgovor niječan, onda imamo sugovornika na kojem je teret dokaza i koji nekako mora opravdati ono čega nema, naime čovjeka bez transcendencije.

Literatura

- Bošnjak, Branko (1966). *Filozofija i kršćanstvo: Racionalna kritika iracionalnog shvaćanja*. Zagreb: Naprijed.
- Bošnjak, Branko; Škvorc, Mijo (1969). *Marksist i kršćanin*. Zagreb: Praxis.
- Carson, Thomas; Cerrito, Joann (2003). *New Catholic Encyclopedia*. Sv. 1–15. Washington DC: The Catholic University of America.
- Gunjević, Boris (2008). Sukob na teološkoj ljevici: Ili marksist i kršćanin ponovno u dijalogu nakon četrdeset godina. *Filozofska istraživanja*, 28(3), str. 649–656.

- Mišić, Anto (2010). Filozofska ostavština Mije Škvorca. U: Ivan Koprek (ur.), *Biskup Mijo Škvorc: Teolog, filozof, govornik, književnik* (str. 203–213). Zagreb: Filozofsko–teološki institut Družbe Isusove.
- Škvorc, Mijo (1966a). Koncil i suvremeni ateizam. *Bogoslovska smotra*, 36(2), str. 230–251.
- Škvorc, Mijo (1966b). Geneza velikih ateista. *Crkva u svijetu*, 1(2), str. 11–24.
- Škvorc, Mijo (1967). Geneza velikih ateista: Jean–Paul Sartre. *Crkva u svijetu*, 2(4), str. 5–18.
- Škvorc, Mijo (1982). *Vjera i nevjera: Problem naših dana i Misterij naših duša*. Zagreb: Filozofsko–teološki institut Družbe Isusove.

Škvorc's Thoughts on Atheism

ANA GRGIĆ*

Summary

*Discussed in this paper are Škvorc's thoughts on atheism as demonstrated in his published and unpublished writings. The most significant published source is the book, *Belief and Unbelief* published in the year 1982, while among his most important unpublished works are the manuscripts, *Before the 'Portal' of Atheism (Pred 'portalom' ateizma)*, *Contemporary Atheism (Suvremeni ateizam)*, *Belief and Unbelief (Vjera i nevjera)* and *Unbelief in Modern Thought (Nevjera u modernoj misli)*. In his reflections on atheism Škvorc stresses the necessity for understanding its sociological and psychological motives, as for example the disintegration of the traditional family, life in the city, and a lack of deep-thinking opportunities and development of one's proper thoughts and attitudes. However, the main sources of atheism are a flawed understanding of the world and man's unpreparedness to be guided by the transcendent. Ultimately, one should be open for dialogue with atheists, keeping in mind that the common ground for dialogue is the individual human being.*

Key words: *atheism, man, existentialism, Marxism, unbelief, Škvorc, transcendent, faith*

* Ana Grgić, mag. phil., mag. comm. Faculty of Philosophy and Religious Studies, University of Zagreb. Address: Jordanovac 110, 10000 Zagreb. E-mail: a.grgic@ffrz.unizg.hr